

Захарін С.В., канд. екон. наук

Інститут економіки та прогнозування НАН України

ІННОВАЦІЙНА АКТИВНІСТЬ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Проаналізовано стан і умови інноваційної діяльності промислових підприємств. Досліджені чинники і тенденції інноваційної активності у промисловості. Визначені проблеми і перспективи активізації інноваційної та науково-технічної діяльності підприємств.

Без широкої участі промислових підприємств завдання побудови високоєфективної національної інноваційної системи виконати неможливо.

Проте в Україні стрімко падає кількість промислових підприємств, які займаються інноваційною діяльністю. Їхня кількість на 01.09.2005 р. становила 1012 од., або 10,3% від загальної кількості. Для порівняння: у 2004 р. ця частка була 13,7%, у 2000 р. – 18%. Досить показово, що зниження показників розвитку інноваційної діяльності у промисловості відбувається на фоні зростання ВВП та фінансових показників господарювання. Іншими словами, інноваційна активність українських підприємств, незважаючи на економічне зростання, має тенденцію до падіння. Причому падіння інноваційної активності не демонструє кореляції з динамікою інвестиційних процесів, а це свідчить про слабку інноваційну спрямованість інвестицій.

З історії становлення інноваційних систем розвинених країн (Японія, Індія, Ізраїль та ін.) відомо, що частка корпорацій у фінансуванні фундаментальних і науково-практичних досліджень і прикладних розробок коливається в межах від 50 до 80% від загального обсягу [1]. В Україні цей показник не досягає й 5%.

Проблемам підвищення інноваційної активності підприємств присвячено чимало наукових праць. Плідно працюють над цією проблематикою провідні вчені – В.Александрова [2], В.Гесць [3, 4], І.Шовкун [5], Л.Федулова [6] та інші науковці. У той же час мають бути розроблені практичні рекомендації щодо активізації інноваційної діяльності підприємств у контексті подальшого становлення національної інноваційної системи, включаючи стимулювання розвитку механізмів розробки і впровадження промислових інновацій.

Мета роботи – надати науково обґрунтовані рекомендації щодо збільшення інноваційної активності промислових підприємств і як наслідок – посилення їхньої ролі у процесах розвитку національної інноваційної системи.

Тенденції інноваційної активності у промисловості. Під інноваційно активним підприємством вітчизняна статистика розуміє підприємство, що

Інноваційна активність промислових підприємств

займалося інноваційною діяльністю. До напрямів інноваційної діяльності традиційно відносять: здійснення досліджень і розробок; придбання нових технологій (у тому числі придбання права власності на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, а також ліцензій на використання зазначених об'єктів), придбання машин, обладнання, установок, інших основних фондів і здійснення капітальних витрат, пов'язаних з упровадженням інновацій; виробниче проектування, інші види підготовки виробництва для випуску нових продуктів, впровадження нових методів їх виробництва; здійснення маркетингових інновацій [7].

Інноваційна активність у промисловості характеризується даними, наведеними у табл. 1.

Таблиця 1

Інноваційна активність промислових підприємств*

Показник	Абсолютний показник				Відсоток до загальної кількості (обсягу)			
	2000	2003	2004	За січень–вересень 2005	2000	2003	2004	За січень–вересень 2005
Кількість підприємств, які займалися інноваційною діяльністю, од.	1705	1496	1359	1012	18,0	15,1	13,7	10,3
у тому числі проводили дослідження і розробки, од.	436	363	366	...	4,6	3,7	3,7	...
Обсяг реалізованої інноваційної продукції, млрд грн	12,1	12,9	18,8	17,4	10,7	5,6	5,8	6,3

* Складено за даними: Статистичний щорічник України за 2004 рік. – К.: Консультант, 2005. – С. 353; Наукова та інноваційна діяльність в Україні. 2004 рік: Стат. зб. – К.: Держкомстат України, 2005. – С. 188, 241–249; Інноваційна активність промислових підприємств України за 9 місяців 2005 року: Експрес-доповідь Держкомстату від 07.11.2005 № 319; розрахунки автора.

Із даних табл. 1 видно, що абсолютна кількість підприємств, які займаються інноваційною діяльністю, протягом 2000–2005 рр. зменшувалася, у той час як обсяг реалізованої інноваційної продукції збільшувався (найвідчутніше – у 2004 р.). Це свідчить про те, що основну частину інноваційної продукції реалізує порівняно менша кількість підприємств. Вітчизняна статистика інноваційно активними вважає навіть підприємства, в яких частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізації становить менше 1%.

Дані про кількість і структура інноваційно активних підприємств за часткою реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції наведені у табл. 2 та на рисунку.

Таблиця 2

Групування підприємств за часткою реалізованої інноваційної продукції*

		Частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізації, %						Усього
		До 1	1,1–10	10,1–25	25,1–50	50,1–70	Понад 70	
2003	Кількість	231	445	226	135	52	83	1172
	% до загальної кількості інноваційно активних підприємств	19,7	38,0	19,3	11,5	4,4	7,1	100
2004	Кількість	173	377	237	151	65	92	1095
	% до загальної кількості інноваційно активних підприємств	15,8	34,4	21,6	13,8	5,9	8,4	100
Зміна	Кількість	-58	-68	11	16	13	9	-77
	Відхилення, в. п.	-3,9	-3,6	2,3	2,3	1,5	1,3	X

* Складено за даними: Наукова та інноваційна діяльність в Україні. 2004 р.: Стат. зб. – К.: Держкомстат, 2005. – С. 253; розрахунки автора.

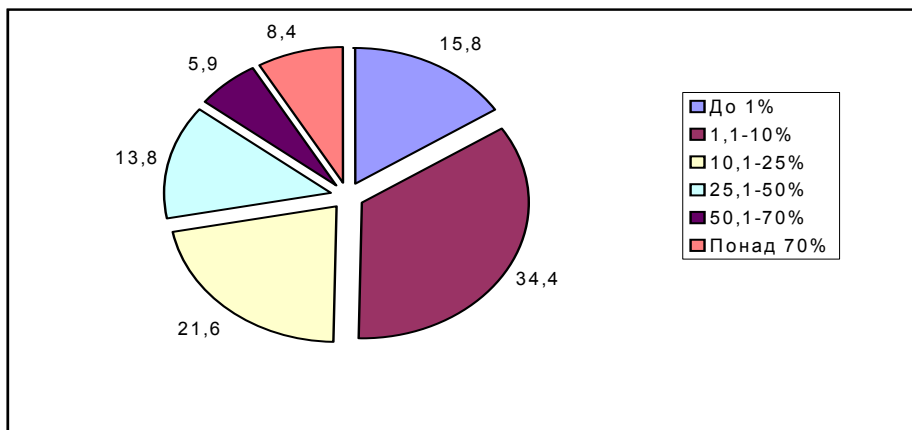

Рисунок. Структура інноваційно активних підприємств за часткою реалізованої інноваційної продукції у 2004 р., %

Отже, протягом 2004 р. тривала тенденція збільшення кількості підприємств, які мають частку реалізації інноваційної продукції у загальному обсязі

Інноваційна активність промислових підприємств

реалізації понад 10%. Щоправда, залишається високою кількість підприємств, які відзвітували про власну інноваційну активність із часткою реалізації інноваційної продукції в межах 10% (550 од., або понад половини від загальної кількості, що реалізовували інноваційну продукцію). Зазначена тенденція тривала і протягом 2005 р.

Низька інноваційна активність вітчизняного корпоративного сектора не відповідає все ще порівняно високому потенціалу галузевої та заводської (корпоративної) науки. В країнах розвинутої ринкової економіки значна частина потенціалу галузевої і заводської науки, пов'язаної з комерціалізацією результатів наукових досліджень, працює в межах великих підприємств чи корпоративних структур. Такі структури є замовниками значної частки наукових досліджень і розробок, формують ринок для частини наукового та конструкторського потенціалу, що діє самостійно в рамках малих інноваційних структур, забезпечуючи основну частину інвестиційної складової інноваційних мегапроектів. На відміну від зазначених країн переважна частина галузевої і заводської науки в Україні виявилася за межами корпоративного сектора і, відповідно, за межами відтворювальних механізмів фінансування. У процесі ліквідації галузевих міністерств і поширення механізмів корпоратизації відбулося руйнування механізмів організаційної взаємодії науки та виробництва, що успішно зарекомендували себе в умовах адміністративної системи – науково-виробничих і виробничих об'єднань [8].

Особливо гірко це відчувати, адже машинобудівні підприємства колишнього СРСР (що нині перетворені у великі корпорації – ВАТ, ЗАТ, концерни) мають унікальний досвід організації масової інноваційної діяльності, коли за допомогою різних матеріальних і моральних стимулів заохочувався винахідницький та раціоналізаторський рух серед інженерно-технічних працівників. Щорічний економічний ефект від такої діяльності тільки в межах УРСР оцінювався у кілька десятків мільярдів карбованців. Ці напрацювання, до речі, широко використовуються за кордоном: на багатьох підприємствах розвинутих країн діють "гуртки якості". В незалежній Україні ця робота майже не ведеться. Як наслідок – рівень раціоналізаторської активності в Україні є вкрай низьким (табл. 3).

Таблиця 3

Раціоналізаторська активність населення в Україні та інших країнах*,
осіб / млн. населення

Японія (2001)	Німеччина (2001)	США (2001)	Росія (2001)	Україна				Довідково: СРСР (1988)
				1995	2000	2003	2004	
3141,8	652,7	559,6	163,2	132,2	93,0	92,5	91,1	221,5

* Складено за даними: Наукова та інноваційна діяльність в Україні. 2004 р.: Стат. зб. – К.: Держкомстат України, 2005. – С. 268; *Малых С.* Об инновационном процессе в машиностроении Украины // *Економист.* – 2004. – № 11. – С. 86–90; розрахунки автора.

З даних табл. 3 видно, що раціоналізаторська активність населення України невинно падає, і є значно меншою, ніж у розвинених країнах і навіть Росії. Нині рівень цієї активності в Україні порівняно з колишнім СРСР менший більше як у 2 рази.

Однією із головних причин недостатнього впливу промисловості на інноваційно-інвестиційний розвиток економіки України слід визнати невідповідність корпоративної структури, що формується в Україні, головним вимогам інноваційного розвитку.

Держкомстатом України проводяться регулярні опитування керівників про причини низької інноваційної активності їх підприємств. За даними обстеження, проведеного у 2001 р., інноваційну діяльність підприємств стримують: відсутність фінансування (на це вказали 86% респондентів), великі витрати (40%), відсутність коштів у замовника (40%), високі кредитні ставки (39%), недосконалість законодавства (32%), труднощі із сировиною і матеріалами (29%), високий економічний ризик (24%), відсутність попиту на продукцію (15%), недостатня інформація про ринки збуту (11%).

У 2004 р. відповіді респондентів змінилися. Найвагомішими факторами, що перешкоджають здійсненню інновацій, названі такі: нестача власних коштів (указали майже 83,0% промислових підприємств), недостатня фінансова підтримка держави (56,6%), великі витрати на нововведення (55,9%), високий економічний ризик (38,9%), недосконалість законодавчої бази (37,7%), тривалий термін окупності нововведень (34,6%), відсутність коштів у замовників (31,7%). Крім того, 19,5% промислових підприємств зазначили, що здійсненню нововведень перешкождали нестача інформації про нові технології, 18,5% – відсутність можливостей для кооперації з іншими підприємствами і науковими організаціями, 18,3% – нестача інформації про ринки збуту, 17,2% – відсутність кваліфікованого персоналу, 16,0% – відсутність попиту на продукцію, 14,5% – несприйнятливність підприємств до нововведень [див. 7, с. 186].

Отже, дані вказаних опитувань дозволяють зробити висновок про те, що на думку керівників промислових підприємств, протягом останніх трьох років значно збільшився ризик інноваційної діяльності, а також посилилася проблема відсутності кваліфікованого персоналу. Більш як половина респондентів вказали на відсутність фінансової підтримки держави, що має, на думку опитаних, надавати таку підтримку інноваційно активним підприємствам. Як і раніше, багато підприємств не впроваджують інновації через відсутність коштів у замовників.

Інноваційна активність малого підприємництва. Закріплюється тенденція випуску інноваційних продуктів (товарів, послуг) у межах потужних (великих) виробничих комплексів і на спеціалізованих підприємствах. Част-

ково цей висновок підтверджується даними про інноваційну активність підприємств з різною кількістю працюючих (табл. 4).

Таблиця 4

Інноваційна активність підприємств з різною кількістю працюючих*

	Всього		із них займа- лися іннова- ційною діяль- ністю		% до загальної кількості під- приємств		Відхи- лення в. п.
	2003	2004	2003	2004	2003	2004	
<i>Всього</i>	9931	9920	1496	1359	15,1	13,7	-1,4
у тому числі з чисельні- стю працюючих, осіб:							
менше 50	3091	2966	186	131	6,0	4,5	-1,5
50–99	2128	2123	231	184	10,9	8,7	-2,2
100–199	1903	1986	294	269	15,4	13,5	-1,9
200–499	1622	1647	350	337	21,6	20,5	-1,1
500–999	568	587	173	167	30,4	28,4	-2,0
1000–4999	537	546	222	230	41,3	42,1	+0,8
5000 і більше	64	65	40	41	62,5	63,1	+0,6

* Складено за даними: Наукова та інноваційна діяльність в Україні. 2004 рік: Стат. зб. – К.: Держкомстат України, 2005. – С. 193; розрахунки автора.

Із даних табл. 4 видно, що інноваційна активність вища на підприємствах з більшою кількістю працюючих. Крім того, саме у групах великих підприємств (з кількістю працюючих понад 1000 осіб) відбувалися позитивні зміни інноваційної активності. У всіх інших групах інноваційна активність протягом 2004 р. падала.

Інноваційна активність малих підприємств із кількістю працюючих до 50 осіб у 14 разів менша за інноваційну активність підприємств із кількістю працюючих понад 5000 осіб. Іншими словами, великі підприємства демонструють порівняно більшу схильність до впровадження інновацій. Це і не дивно, адже такі структури, як правило, створені на базі високопотужних машинобудівних комплексів, які випускають унікальну (у тому числі найкращу у світі) продукцію. Для багатьох із них розробка і впровадження інновацій є не лише умовою збереження конкурентоспроможності, а й технологічною необхідністю.

Діяльність малого інноваційного бізнесу в Україні перебуває в стадії зародження і становлення. Однією з особливостей трансформаційних перетворень є орієнтація малого бізнесу здебільшого на посередницькі операції. На жаль, сучасний розвиток малого підприємництва в Україні характеризується відсутністю сформованого прошарку інноваційне орієнтованого малого підприємництва та низьким рівнем залученості традиційного малого підприємництва до інноваційних процесів, які мають місце в економіці, відсутністю усталених форм взаємодії між великими корпоративними структурами та малим бізнесом в інноваційній сфері [див. 8]. Але розробка і реалізація сценарі-

їв інноваційного розвитку економіки України без врахування потенціалу і можливостей малого підприємництва є неприпустимими.

Як справедливо зазначає проф. Л.Федулова, підвищення ролі корпоративної ланки в регулюванні процесів трансформації всієї економіки і забезпеченні економічного зростання протягом останнього десятиріччя стало визначальним фактором високої конкурентоспроможності економік провідних країн світу. Великі корпорації створюють реальні передумови для динамічного промислового і технологічного розвитку [див. 6]. Отже, провідну роль у фінансуванні та використанні науково-технічних досліджень мають відігравати великі підприємства, здатні акумулювати значні обсяги фінансового капіталу, матеріальних і людських ресурсів, залучати масштабні кредити задля реалізації широкого кола інноваційних проектів. У той же час мале інноваційне підприємництво як ланка, що спроможна подолати розрив інноваційного процесу, який виникає між стадією наукових досліджень і використанням їх результатів у практичній діяльності, матиме значний потенціал розвитку. Але такий сценарій можливий лише при умові реалізації цілеспрямованої державної політики, спрямованої на стимулювання створення малих інноваційних підприємств. Високий рівень чутливості процесів розвитку сектора малого підприємництва та реалізації його інноваційного потенціалу до створення полегшених умов доступу до ресурсів є основним мотивом винайдення та запровадження ефективних інституційних інструментів вирішення проблем ресурсного забезпечення малого підприємництва. Проте сучасний розвиток малого бізнесу в Україні характеризується відсутністю сформованого прощарку інноваційно орієнтованого малого підприємництва, а відтак – і недостатньою його участю у загальноекономічних інноваційних процесах. Цим пояснюється і відсутність ефективних партнерських ланцюгів між великими підприємствами та малим бізнесом в інноваційній сфері.

Властивістю будь-яких малих підприємств, у тому числі й інноваційних, є ускладнений доступ до традиційних джерел економічних ресурсів. У інноваційних підприємств виникають додаткові проблеми в частині кадрового забезпечення та наявності обігових коштів. Виконані у відділі технологічного прогнозування та інноваційної політики ДУ "Інститут економіки і прогнозування НАН України" дослідження дозволили дійти висновку, що державні стратегії сприяння ресурсного забезпечення інноваційної діяльності малого підприємництва мають базуватися на принципі гармонійного поєднання інструментів безпосереднього доступу фірм до державних ресурсних потоків і розширення кола джерел через розвиток елементів інфраструктури [9, с. 285–286]. У той же час держава має активізувати розвиток ринково орієнтованих механізмів стимулювання діяльності малого інноваційного підприємництва (шляхом відшкодування частини плати за кредит, прискореної

Інноваційна активність промислових підприємств

амортизації, забезпечення спрощеного доступу до лізингу машин та обладнання, пільгового оподаткування та ін.).

Необхідно модернізувати систему прямої державної підтримки інноваційних процесів, особливо у малому підприємстві, зробити її дієвою, прозорою, гнучкою, і врешті-решт – ефективною. Слід забезпечити державними інформаційними ресурсами інституції, що надають фінансові, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, юридичні, освітні послуги в забезпеченні інноваційної діяльності, концентрують і поширюють інформацію про інноваційні пропозиції. Доцільно надати підтримку у створенні регіональних консалтингових технологічних служб для фермерських і колективних господарств в агропромисловому комплексі, збільшити прямі державні замовлення на інноваційну продукцію малих підприємств, зокрема – у рамках реалізації державних програм енергозбереження, інформатизації та розвитку інформаційно-комунікаційних технологій тощо.

Вплив форми власності на динаміку інноваційної активності. Однак на рівень інноваційної активності того чи іншого підприємства впливає не лише його розмір, а й форма власності. Ця теза підтверджується даними табл. 5.

Таблиця 5

Інноваційна активність підприємств різних форм власності*

	Всього		З них займалися інноваційною діяльністю		% до загальної кількості підприємств		Відхилення, в. п.
	2003	2004	2003	2004	2003	2004	
Всього	9931	9920	1496	1359	15,1	13,7	-1,4
у тому числі: приватна і колективна власність	8101	8191	1296	1197	16,0	14,6	-1,4
державна власність	1033	983	156	138	15,1	14,0	-1,1
комунальна власність	725	746	36	24	5,0	3,2	-1,8
власність міжнародних організацій і юридичних осіб інших держав	72	...	8	...	11,1

* Складено за даними: Наукова та інноваційна діяльність в Україні. 2004 рік: Стат. зб. – К.: Держкомстат України, 2005. – С. 192; розрахунки автора.

З даних таблиці видно, що більшу інноваційну активність демонструють підприємства колективної форми власності. Однак негативні тенденції (зниження інноваційної активності у 2004 р.) характерні для підприємств усіх форм власності.

Найбільш інноваційно пасивними є підприємства, що перебувають у приватній та комунальній власності. Так, згідно з даними Держкомстату,

протягом 2003 року з 359 приватних підприємств інноваційною діяльністю займалися лише 29 (близько 8% від усієї кількості). Починаючи з 2004 р. у статистичній звітності щодо рівня інноваційної активності підприємства приватної та колективної форм власності безпідставно з методичної точки зору об'єднані в одну групу, що унеможливує проведення аналізу. Але з огляду на загальний спад інноваційної активності в промисловості можна припустити, що суттєвих змін у групі приватних підприємств не відбулося.

Пасивність промислових підприємств приватної форми власності у розробці і впровадженні інновацій можна пояснити тим, що такі підприємства працюють у галузях, які є низькоприбутковими, а тому – непривабливими для масового інвестора (майстерні, ремонт обладнання і техніки, легка промисловість та ін.). Вони не схильні до інновацій.

Інноваційну пасивність підприємств комунальної форми власності можна пояснити специфікою завдань, які виконують такі суб'єкти. Дослідженнями і розробками в сфері охорони здоров'я, комунального господарства, середньої освіти займаються не підприємства, а галузеві науково-дослідні інститути, лабораторії, головні об'єднання. Крім того, місцеві бюджети не виділяють кошти на інноваційну діяльність муніципальних підприємств, що і не дивно.

Держава в особі її органів може подбати про поживлення інноваційної активності державних і казенних підприємств шляхом покладення на них обов'язку розробки та впровадження інновацій. Більшість державних підприємств є прибутковими і працюють у суспільно важливих сферах, де конче потрібна реалізація інноваційних проектів (приміром, в сфері ресурсозбереження). Наприклад, наявність (відсутність) високопродуктивної інноваційної діяльності на державному підприємстві може бути додатковим аргументом для позитивної (негативної) оцінки роботи керівника і братися до уваги при продовженні дії контракту.

У той же час, за даними статистики, підприємства державної форми власності отримали 530,9 млн грн виручки від реалізації інноваційної продукції, або 1,6% від загального обсягу реалізованої промислової продукції. Це значно менше за середнього по економіці показника (5,6%). Вказане свідчить про те, що державні підприємства, незважаючи на порівняно високу інноваційну активність, забезпечують вкрай малі обсяги випуску та реалізації інноваційної продукції. Тобто, впроваджують невеликі (незначні) або навіть збиткові інноваційні проекти.

На жаль, вітчизняна статистика не дає інформацію про інноваційну активність підприємств з іноземними інвестиціями (за висновком В.Александрової, більшість абсолютних показників інноваційної діяльності корпоративного сектора взагалі не обліковуються [див. 2], що не сприяє побудові високоефективної національної інноваційної системи). Проте можна припустити, що такі підприємства мають високу схильність до інновацій. Згідно з даними

Інноваційна активність промислових підприємств

Держкомстату, у 2004 р. іноземними замовниками профінансовано 21,4% виконаних в Україні наукових і науково-технічних робіт (0,9 млрд грн). Для порівняння: частка держбюджету, якому належить провідна роль у фінансуванні академічного і вузівського секторів, становила 34%, таку ж частку мали вітчизняні замовники. Враховуючи, що понад дві третини фінансування із загального обсягу припадає на галузевий і заводський (корпоративний) сектори, можна стверджувати, що вітчизняні та іноземні замовники справляють найзначніший вплив саме на розвиток цих секторів. Протягом 2004 р. у заводський сектор науки іноземні замовники направили 72,4 млн грн – більше, ніж держбюджет і вітчизняні замовники. Крім того, за даними статистики, протягом 2004 р. від вітчизняних інвесторів на розвиток інноваційної діяльності кошти отримали 10 промислових підприємств України, від іноземних інвесторів – 18 підприємств.

Серед регіонів протягом січня–вересня 2005 р. найбільше видів інноваційної продукції впроваджено підприємствами м. Києва (703), Тернопільської (196), Одеської (180), Львівської (155), Донецької областей (126 найменувань).

Галузеві особливості інноваційної активності. Вкрай нерівномірно за показниками інноваційної активності розподілені різні галузі промисловості, про що свідчать дані табл. 6.

Таблиця 6

Інноваційна активність підприємств за галузями промисловості

	Всього		З них займалися інноваційною діяльністю		% до загальної кількості підприємств		Відхилення в. п.
	2003	2004	2003	2004	2003	2004	
Промисловість – всього	9931	9920	1496	1359	15,1	13,7	-1,4
Добувна	528	537	22	34	4,2	6,3	+2,1
Обробна	8476	8398	1444	1294	17,0	15,4	-1,6
з неї: харчова	2714	2720	432	334	15,9	12,3	-3,6
Легка	836	736	116	77	13,9	10,5	-3,4
Виробництво деревини	339	352	28	31	8,3	8,8	+0,5
Целюлозно-паперова, видавнича справа	472	499	38	39	8,1	7,8	-0,3
Виробництво коксу та нафтопродуктів	48	51	17	20	35,4	39,2	+3,8
Хімічна та нафтохімічна	495	518	119	126	24,0	24,3	+0,3
Машинобудування	1878	1817	449	444	23,9	24,4	+0,5
Інші галузі	1694	1705	245	223	14,5	13,1	-1,4
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	927	985	30	31	3,2	3,1	-0,1

* Складено за даними: Наукова та інноваційна діяльність в Україні. 2004 рік: Стат. зб. – К.: Держкомстат України, 2005. – С. 190–191; розрахунки автора.

Більшу, ніж середня по Україні, інноваційну активність демонструють підприємства з виробництва коксу та продуктів нафтоперероблення, хімічної та нафтохімічної промисловості, а також машинобудування. В той же час підприємства добувної промисловості, меблевої та целюлозно-паперової промисловості, видавничої справи є інноваційно пасивними. Це пояснюється, насамперед, різними умовами господарювання у галузях, що викликано дією об'єктивних чинників (прибутковість, стан ресурсного забезпечення, наявність оборотних коштів, традиції господарювання та ін.).

Дослідження інноваційної активності на галузевому рівні вимагає проведення порівняльного аналізу між витратами на інноваційну діяльність та обсягом реалізації інноваційної продукції (табл. 7).

Таблиця 7

Обсяг витрат на інноваційну діяльність та обсяг реалізованої інноваційної продукції за галузями промисловості*, у фактичних цінах, млн грн

	Витрати на інноваційну діяльність			Обсяг реалізованої інноваційної продукції			Співвідношення (2004)
	2003	2004	+/-, %	2003	2004	+/-, %	
Промисловість – всього	3059,8	4534,6	48,2	12882,1	18784,0	45,8	4,14
Добувна	220,5	146,8	-33,4	614,8	928,1	51,0	6,32
Обробна	2573,1	4158,8	61,6	12259,3	17796,9	45,2	4,28
з неї: харчова	564,2	692,3	22,7	1654,4	2752,3	66,4	3,98
Легка	30,4	30,6	0,7	125,9	121,7	-3,3	3,98
Виробництво деревини	7,6	25,7	238,2	79,3	207,3	161,4	8,07
Целюлозно-паперова, видавнича справа	114,3	247,7	116,7	182,5	407,5	123,3	1,65
Виробництво коксу та нафтопродуктів	78,0	233,5	199,4	412,6	882,2	113,8	3,78
Хімічна та нафтохімічна	228,5	750,1	228,3	2381,5	2924,2	22,8	3,9
Машинобудування	952,7	1371,3	43,9	4635,2	8383,6	80,9	6,11
Інші галузі	597,4	807,6	35,2	2787,9	2118,1	-24,0	2,62
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	266,3	229,0	-14,0	7,9	58,9	645,6	0,26

* Складено за даними: Наукова та інноваційна діяльність в Україні. 2004 рік: Стат. зб. – К.: Держкомстат України, 2005. – С. 200–203, 243–246; розрахунки автора.

З наведених даних можна зробити висновок, що промислові підприємства України протягом 2004 р. на одну гривню, витрачену на інноваційну дія-

Інноваційна активність промислових підприємств

льність, отримали 4,14 грн доходу від реалізації інноваційної продукції. У привабливішому становищі опинилися підприємства добувної промисловості, машинобудування (що в цілому більше схильні до інновацій) і виробництва деревини (меблева промисловість). Аутсайдерами є підприємства з виробництва та розподілу електроенергії, газу та води, целюлозно-паперової промисловості та видавничої справи, які традиційно не демонструють високої інноваційної активності.

Протягом 2004 р. більш активно, ніж у середньому по промисловості України, нарощували витрати на здійснення інноваційної діяльності підприємства хімічної та нафтохімічної промисловості, з виробництва деревини, а також з виробництва коксу та нафтопродуктів. Негативні показники мають підприємства добувних галузей.

Активніше, ніж у середньому по промисловості України, обсяги реалізації інноваційної продукції нарощували підприємства з виробництва та розподілу електроенергії, газу та води, харчової промисловості, целюлозно-паперової промисловості та видавничої справи, з виробництва деревини (меблева промисловість). Гірше за всіх спрацювали підприємства легкої промисловості, а також інших галузей (перш за все за рахунок металургії та обробки металу).

Завершимо галузевий аналіз порівнянням частки реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції з інноваційною активністю.

Наведені у табл. 8 дані дозволяють зробити кілька висновків. Більшу частку реалізації інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої

Таблиця 8

Частка реалізації інноваційної продукції у загальному обсязі реалізації*

	Обсяг реалізованої інноваційної продукції		% до загального обсягу реалізованої продукції		Інноваційна активність, %		Відношення інноваційної активності до частки інноваційної продукції у загальному обсязі реалізації (2004)
	2003	2004	2003	2004	2003	2004	
Промисловість – всього	12882,1	18784,0	5,6	5,8	15,1	13,7	2,4
Добувна	614,8	928,1	3,0	3,6	4,2	6,3	1,8
Обробна	12259,3	17796,9	7,2	7,0	17,0	15,4	2,2
з неї: харчова	1654,4	2752,3	4,4	5,6	15,9	12,3	2,2
Легка	125,9	121,7	5,0	3,8	13,9	10,5	2,8
Виробництво деревини	79,3	207,3	5,0	10,2	8,3	8,8	0,9
Целюлозно-паперова, видавничо-справа	182,5	407,5	4,4	6,6	8,1	7,8	1,2

Продовження табл. 8

	Обсяг реалізованої інноваційної продукції		% до загального обсягу реалізованої продукції		Інноваційна активність, %		Відношення інноваційної активності до частки інноваційної продукції у загальному обсязі реалізації (2004)
	2003	2004	2003	2004	2003	2004	
Виробництво коксу та нафтопродуктів	412,6	882,2	2,5	3,1	35,4	39,2	12,6
Хімічна та нафтохімічна	2381,5	2924,2	16,7	14,2	24,0	24,3	1,7
Машинобудування	4635,2	8383,6	16,0	19,3	23,9	24,4	1,3
Інші галузі	2787,9	2118,1	4,4	2,0	14,5	13,1	6,6
Виробництво та розподіл електроенергії, газу та води	7,9	58,9	0,0	0,1	3,2	3,1	31,0

* Складено за даними: Наукова та інноваційна діяльність в Україні. 2004 рік: Стат. зб. – К.: Держкомстат України, 2005. – С. 243–246; розрахунки автора.

продукції мають підприємства машинобудування, хімічної та нафтохімічної промисловості (ці галузі є інноваційними лідерами), а також підприємства меблевої промисловості (за рівнем інноваційної активності ця галузь є аутсайдером). Меншу частку реалізації інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої продукції мають підприємства легкої промисловості, з виробництва коксу та продуктів нафтопереробки, виробництва та розподілу електроенергії, газу та води, а також інших галузей (перш за все за рахунок металургії та оброблення металу). Ці галузі, крім виробництва коксу та продуктів нафтопереробки, відстають і за рівнем інноваційної активності.

За показником "відношення інноваційної активності підприємств до частки реалізації інноваційної продукції у загальному обсязі реалізації" лідирують галузі, що отримали порівняно невеликі доходи від реалізації інноваційної продукції (у відносному обчисленні) при значно більшому рівні інноваційної активності. Можна припустити, що на підприємствах цих галузей впроваджується порівняно багато, але "малобюджетних", інноваційних проєктів, які мають значний строк окупності. Такий стан справ у виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води, виробництві коксу та продуктів нафтопереробки, на підприємствах легкої промисловості.

Фінансове забезпечення інноваційної активності. Процеси фінансування значно впливають на обсяги і структуру інноваційної діяльності підприємства.

У структурі фінансування інноваційної діяльності протягом 2004 р. відбулися певні негативні зміни. Так, частка витрат на дослідження і розроб-

ки в загальному обсязі витрат на здійснення інноваційної діяльності знизилася з 10,2 до 9,8% (хоча абсолютний показник зріс від 312,4 до 445,3 млн грн). Знизилася також частка витрат на придбання машин і обладнання, інших основних фондів, пов'язаних із здійсненням інноваційної діяльності.

Із 4,5 млрд грн, які у 2004 р. витрачено підприємствами на інноваційні роботи, 2,8 млрд. грн. (62,2%) направлено на фінансування процесових інновацій, тобто на створення та впровадження у виробництво нових технологічних процесів (у 2003 р. – 1,9 млрд грн, або 63,9%). При цьому частка загальних інноваційних витрат у загальній сумі операційних витрат із реалізованої продукції (робіт, послуг) становила 1,4% (у 2003 р. – 1,3%).

Витрати на придбання машин, обладнання, установок, інших основних засобів та їх упровадження у виробництво в загальному обсязі витрат на технологічні інновації становили 59,9% (2,7 млрд грн), що здійснювали понад 44,3% інноваційно активних підприємств.

На дослідження й розробки, що є ключовим фактором технологічного розвитку, підприємства витратили 445,3 млн грн, або 9,8% обсягу інноваційних витрат. Для удосконалення виробничих процесів промислові підприємства придбали 960 нових технологій. Майже кожне третє інноваційно активне підприємство займалося виробничим проектуванням та іншими видами проектно-конструкторських робіт, пов'язаних із технологічним оснащенням, організацією виробництва і початковим етапом випуску нової продукції та впровадження нових методів її виробництва.

У 2004 р. основним джерелом фінансування технологічних інновацій були власні кошти підприємств, частка яких у загальному обсязі фінансування інноваційних робіт становила 77,3%, що на 7 в. п. більше порівняно з 2003 р. Для розвитку інноваційної діяльності 81 підприємство (6,0% інноваційно активних підприємств) використовувало кредити проти 77 підприємств (5,1%) у 2003 р. Сума кредитів становила 806,4 млн грн, а частка у загальному обсязі фінансування інновацій – 17,8% (у 2003р. – 551,1 млн грн, або 18,0%).

Обсяг фінансування інноваційних робіт за рахунок коштів державного бюджету зменшився майже на 40,0% і становив 63,4 млн грн (у 2003 р. – 93,0 млн грн). При цьому його частка становила лише 1,4% проти 3,0% у 2003р. Усього 42 підприємства скористалися цими коштами.

Прикро, але в інноваційній, як і в інших сферах діяльності, набула поширення практика ігнорування законодавства, або призупинення дії статей законів, які стосувалися фінансування інноваційної діяльності. Це значною мірою нівелювало позитивний потенціал напрацьованої нормативної бази та не заохочує корпоративний сектор на здійснення інноваційних проектів. Проте бюджетне фінансування, навіть на зворотній основі, ніколи не зможе вирішити проблему інноваційного забезпечення промисловості.

Дія такого негативного чинника, як слабкий попит на інноваційну продукцію в Україні, компенсується попитом з боку іноземних покупців. Згідно з даними статистики, протягом 2004 р. 372 промислових підприємств реалізували інноваційну продукцію за межі України, забезпечивши дохід у сумі 7,98 млрд грн (42,5% від загального обсягу реалізованої інноваційної продукції). Найактивніше продають таку продукцію за кордон підприємства машинобудування, хімічної та нафтохімічної промисловості, текстильної промисловості. Інноваційно активні підприємства з чисельністю працюючих від 10 до 25 тис. осіб реалізували за межі України 78,6% виробленої інноваційної продукції.

Проблеми і перспективи стимулювання інноваційної активності.

Згідно з даними І.Шовкун, в Україні сукупна питома вага *видів діяльності, що належать до високотехнологічних і середньотехнологічних високого рівня розвитку*, менша за 13%. Перспективи поширення цих видів діяльності залежать від обсягів інвестування в їх розвиток, але в них вкладається менше 5% від інвестиційних ресурсів економіки, що не відповідає не тільки їхній ролі в економіці, але й потребам простого відтворення виробничого потенціалу [див. 5]. Складаються умови, що ведуть до згорання цих видів діяльності.

Проведений аналіз інноваційної активності свідчить, що головною причиною низької інноваційної активності підприємств слід *визнати відсутність довгострокових мотивацій організації високопродуктивної інноваційної діяльності*. Інноваційна діяльність є малоприбутковою (низькорентабельною) та більш ризикованою порівняно з іншими видами діяльності. Завданням держави є створення ефективної і адекватної вимогам сьогодення системи підтримки інноваторів, яка б давала змогу здійснювати високопродуктивну інноваційну діяльність хоча б у пріоритетних сферах економіки.

Разом з тим світовий досвід підтверджує, що інноваційна сфера, особливо у країні з перехідною економікою, не спроможна "одужати" лише за рахунок саморегулюючих механізмів. Необхідне *впровадження відповідних адекватних державних програм*, спрямованих на поліпшення інвестиційно-інноваційного клімату і підвищення ефективності інноваційної діяльності [10]. Держава має підтримувати ті інновації, що вкладаються у виробництва вищих технологічних укладів або поліпшують ресурсну базу економіки (сприяють екологізації виробництва, ведуть до збільшення людського капіталу, забезпечують впровадження проектів з енергозбереження тощо).

Протягом останніх років державна економічна політика була націлена на підтримку експорту, основна частина якого в нашій країні забезпечується сировиною та продукцією з незначним ступенем переробки. Внаслідок цього у привабливішому економічному становищі опинилися виробництва нижчих технологічних укладів, які характеризуються капіталомісткістю, екологічною небезпечністю та низьким рівнем розробки і впровадження інновацій. Але

пріоритетний розвиток сировинних галузей, що були і залишаються провідними у вітчизняній економіці, не здатний вирішити завдання стійкого випереджаючого економічного піднесення. *Сировинні галузі — це основа індустріальної економіки України, але не головна її рушійна сила.*

Сучасною академічною наукою доведено, що вихід економіки України на траєкторію випереджаючого розвитку має характеризуватися не тільки збільшенням темпів економічного зростання, а й докорінною структурною перебудовою, збільшенням частки високотехнологічних галузей [див. 10]. При виробленні стратегії подальшого становлення інноваційної системи та заходів посилення ролі в цьому процесі промислових підприємств необхідно враховувати наступне. В Україні, в якій процес трансформації у ринкову систему господарювання ще не завершено, вирішення проблеми інноваційного розвитку має певні особливості. Наша держава пережила нечуване падіння виробництва, катастрофічне зростання інфляції, жорстку кризу платежів, стрімке збільшення безробіття, що в результаті призвело до різкого зниження рівня життя населення. "Шокова" терапія не принесла позитивних наслідків, оскільки структурно zdeформована, мілітаризована, неефективна та витратна економіка була до цього не готова. Досить довго не фінансувалися навіть критично необхідні інвестиції, не кажучи вже про інновації. Задля активізації інноваційної діяльності корпоративного сектора слід розробити сучасну систему стимулювання розробки і впровадження промислових інновацій. З огляду на нинішню модель трансформаційних перетворень вважаємо, що основним елементом цієї системи мають стати такі стимули, що безпосередньо впливають на економічний (перш за все фінансовий) стан об'єктів регулювання.

Активізувати процес впровадження інноваційних проектів має сучасний механізм надання пільг (у тому числі податкових) промисловим підприємствам. Щодо доцільності надання преференцій у сфері інвестиційної та інноваційної діяльності існують різні думки, але закордонний досвід свідчить, що це є дієвим важелем підтримки такої діяльності. Слід дедалі активніше створювати (та заохочувати вже створені) технопарки, технологічні інкубатори, інноваційні виробництва, перш за все, у пріоритетних галузях. Зокрема, це: радіоелектронна та приладобудівна промисловість, сільськогосподарське машинобудування, важке машинобудування, суднобудування, літакобудування, хімічна промисловість, а також "споживчі" галузі (легка, харчова, меблева промисловість).

Але в той же час необхідно розуміти, що стимулювання широкомасштабної інноваційної та науково-технічної діяльності корпоративного сектора (в тому числі великих промислових підприємств) лише шляхом пільгового оподаткування результатів НДДКР та інноваційної продукції, якщо воно відірване від реалізації ефективних механізмів інвестиційної діяльності, призведе до поглиблення розриву між наукою, виробництвом і споживачем [11]. Тому

основними завданнями інноваційної політики є забезпечення збалансованої взаємодії наукового, технічного і виробничого потенціалів, розробка та впровадження механізму активізації інноваційної діяльності суб'єктів підприємництва, поширення інновацій по всіх сферах національної економіки.

Важливим науково-практичним завданням є вироблення методичних підходів щодо прогнозування інноваційної активності промислових підприємств. Чинники і тенденції, що впливатимуть на стан інноваційної активності підприємств у коротко- та середньостроковій перспективі, зводяться до наступного.

Аналіз показав, що триває спад інноваційної активності за умов погвалення економічного зростання. Це свідчить про те, що у вітчизняній економіці не забезпечено зв'язку науки, технологій та виробництва, який мав би стимулювати розробку та впровадження інновацій. Цей чинник матиме вплив і протягом найближчих років.

Іншим значним чинником, який стримуватиме збільшення інноваційної активності підприємств у найближчій перспективі, є відсутність платоспроможного попиту на інноваційну продукцію. Це певною мірою викликано недостатніми темпами становлення сучасного і масштабного ринку інноваційної продукції в Україні, а також неспроможністю більшості вітчизняних товаровиробників виступати в якості рівноправних партнерів на міжнародному ринку інноваційних товарів і послуг.

Слабка робота щодо формування нових галузей виробництва зумовлена низькими обсягами і деформованою структурою інвестицій. Триваюче скорочення внутрішнього інноваційного попиту з боку галузей високих технологій, зростаюче фінансування досліджень з боку іноземних замовників змушують вітчизняних розробників збувати свою науково-технічну продукцію іноземним фірмам на початкових етапах інноваційного циклу, закриваючи тим самим шлях до реалізації економічного потенціалу нововведень на користь Україні.

Очевидно, що промислові підприємства не зможуть вкласти ресурси у розробку та впровадження інновацій до того часу, поки не вирішать власних інвестиційних проблем. Не секрет, що інвестиційні ресурси України виснажені і не забезпечують ефективного розширеного відтворення. Зношеність основних фондів у деяких галузях сягає 50%, підприємства використовують вкрай застарілу матеріально-технічну базу, більшість обігових коштів спрямовуються не на оновлення обладнання, а на його ремонт і підтримання хоча б мінімальної здатності створювати нову вартість. Переважна більшість підприємств у найближчі роки не зможуть займатися високопродуктивною інноваційною діяльністю.

Інвестиційні ресурси юридичних осіб значною мірою сформовані завдяки амортизаційним відрахуванням. Тому апарат держави до розробки амортизаційної політики має підходити особливо уважно. Однак державна амортизаційна політика не відповідає вимогам сьогодення і є вкрай недосконалою.

Аналіз статистичних даних дозволяє зробити висновок, що значна частина амортизаційних відрахувань використовується не за своїм економічним призначенням. Кошти амортизації витрачаються не на відтворення основного капіталу, а на споживання ("проїдання"). Норми прискореної амортизації, що фактично нав'язуються підприємствам, є не вигідними для збиткових підприємств, яких у нашій економіці більше 45%. Прискорена амортизація не дуже вигідна і в умовах відсутності платоспроможного попиту, коли зростання собівартості продукції веде до відмови споживачів від користування цією продукцією. На жаль, слід констатувати, що статистична інформація щодо амортизаційних відрахувань та їх використання є недостовірною, а інколи – і навіть суперечливою [див. 1].

Підсумовуючи викладене, можна зробити узагальнюючий **висновок**, що на порядку денному стоїть питання розробки та запровадження механізму надання суттєвих пільг промисловим підприємствам, що розробляють і впроваджують інновації та виробляють інноваційну продукцію. Форми підтримки інноваційного підприємництва можуть бути різними: встановлення податкових канікул, фінансування частини науково-прикладних досліджень за рахунок бюджету чи позабюджетного фонду, державне замовлення інноваційної продукції тощо.

В інвестиційній сфері економіки України триває затяжна криза, що не дає змогу підприємствам вирішити поточні виробничі проблеми, не кажучи вже про розгортання програм реалізації інноваційних проектів. *Без суттєвого покращення інвестиційного клімату активізація інноваційної діяльності промислових підприємств, а разом з нею – і перехід економіки на інноваційну модель розвитку, є неможливою.*

Керівники підприємств вказують на відсутність попиту на інноваційну продукцію, тому необхідно забезпечити державне замовлення на інноваційну продукцію, зокрема – у рамках реалізації пріоритетних програм із енергозбереження та інформатизації, а також поширити практику прямого державного фінансування інноваційних інвестицій в рамках реалізації програм модернізації промисловості. Слід запровадити надійну систему моніторингових і прогнозних досліджень стану попиту і пропозиції на науково-технічну та інноваційну продукцію, трансферу технологій, акумуляції інвестиційних ресурсів інновативно-інноваційного розвитку.

Потрібно поширити практику надання середньострокових кредитів із знижкою кредитної ставки (з одночасним відшкодуванням банкам різниці ціни за користування кредитом за рахунок держбюджету) тим підприємствам, які представляють вищі технологічні уклади і демонструють позитивну динаміку власного інноваційного розвитку.

У подальшому мають бути досліджені конкретні форми і методи стимулювання корпоративного сектора до високопродуктивної інноваційної діяльності в умовах трансформаційної економіки з урахуванням її обмежених можливостей.

Важливим методологічним завданням є розробка методичних підходів щодо експертної оцінки рівня інноваційності (зокрема, наукоємності) продукції, що випускається підприємством і загального техніко-технологічного рівня виробництва – з метою вирішення питання про можливість його державної підтримки.

Література

1. Відтворення основних і оборотних фондів: Монографія. – К.: ІЕ НАНУ, 2001. – 205 с.
2. *Александрова В.П.* Пріоритети технологічного розвитку економіки України // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 1. – С. 70–85.
3. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В.М.Гейця. – К.: Ін-т екон. прогноз., Фенікс, 2003. – 1008 с.
4. Економіка знань та її перспективи для України: Наукова доповідь / За ред. акад. НАН України В.М.Гейця. – К.: Ін-т екон. прогноз., 2005. – 168 с.
5. *Шовкун І.* Інституційне підґрунтя інноваційного розвитку: міжнародний досвід та уроки для транзитивних економік // Економічна теорія. – 2005. – № 3. – С. 60–74.
6. *Федулова Л.І.* Корпоративні структури в інноваційній діяльності: світовий досвід і можливості для України // Економіка і прогнозування. – 2004. – № 4. – С. 9–27.
7. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. 2004 рік: Стат. зб. – К.: Держкомстат України, 2005. – 360 с.
8. Проблеми та пріоритети формування інноваційної моделі розвитку економіки України: Наукова доповідь / За ред. к.е.н. Я.Жаліло. – К.: НІСД, 2005. – 24 с.
9. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / За ред. д-ра екон. наук, проф. Л.І.Федулової. – К.: Основа, 2005. – 552 с.
10. Роль держави у довгостроковому економічному зростанні: монографія / За ред. д-ра екон. наук Б.Є.Кваснюка. – К.: Ін-т екон. прогноз., Х.: Форт, 2003. – 424 с.
11. Інвестування української економіки: Монографія / За ред. д.е.н. А.Сухорукова. – К.: ОІЕ НАНУ, 2005.